

DEVIANTINIS ELGESYS KAIP SOCIALINE DEVIACIJA

Viačeslav Čigrin*

*Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Valstybės sienos apsaugos katedra
Putvinskio g. 70, LT-44211 Kaunas-ACP
Telefonas (8-37) 303642,
Elektroninis paštas: cigrin@mruni.eu*

Anotacija. Visais laikais visuomenė bandė šalinti nepageidaujamas žmonių veiklos formas. Metodai ir priemonės priklausė nuo socialinių ir ekonominių santykių, valdančiojo elito interesų. Socialinės "blogio" problemos visada pritraukdavo mokslininkų dėmesį. Filosofai ir teisininkai, gydytojai ir mokytojai, psichologai ir biologai nagrinėjo ir vertino įvairių rūšių socialines patologijas. Atskirų individų elgesys arba natūraliai atitinka socialinės raidos įstatymus, arba kartais gali būti jiems neadekvatus, konfliktuoti dėl iškraipytų asmens pažiūrų - religinių, subjektyvų, mitologizuotų. Todėl socialinės deviacijos gali turėti skirtingą reikšmę visuomenės plėtrai. Teigiamos deviacijos tarnauja kaip priemonė progresyviai visuomenės vystymuisi, didina organizatomo lygmenį, padeda įveikti pasenusius, konservatyvius ar reakcingus elgesio standartus. Kartu su teigiamų deviacijų augimu (visuomenės politinio aktyvumu, ekonominiu verslumu, mokslinės ir meninės kūrybos) sustiprėja neigiamas nuokrypis - nusikalstamumas dėl savanaudiškų tikslų, gyventojų alkoholizmas ir narkomanija, nepilnamečių nusikalstamumas, amoralumas. Taip pat auga piliečių socialinis pažeidžiamumas. Straipsnyje nagrinėjamas elgesys, nukrypstantis nuo normų, bandoma paaiškinti sąlygas ir veiksnius, kurie lemia šio socialinio reiškimo priežastis.

Pagrindinės sąvokos: deviantinis elgesys, socialinė deviacija, socialinė kontrolė.

IVADAS

Pastaraisiais metais nukrypstantis nuo normų elgesys, suprantamas kaip socialinių normų pažeidimas, įgijo didelį mastą ir vis daugiau pritraukia sociologų, socialinių psichologų, gydytojų, teisėtvarkos pareigūnų dėmesį. Neatidėliotinu uždaviniu galima pavadinti siekį paaiškinti sąlygas ir veiksnius, kurie lemia šio socialinio reiškimo priežastis. Pirmoje eilėje reikėtų atsakyti į klausimą, kas yra socialinė norma ir nukrypimas nuo juos. Stabilioje ir nuolat besivystančioje visuomenėje atsakymas į šį klausimą yra daugmaž aiškus. Socialinė norma - tai būtinas ir gana stabilus socialinės praktikos elementas, veikiantis kaip socialinio reguliavimo ir kontrolės priemonė¹. Šios normos apibrėžia tam tikroje visuomenėje istorines ribas, leidžiamą (leistina ar privaloma) asmenų, socialinių grupių ir visuomeninių organizacijų elgesio intervalą. Socialinės normos pasireiškia įstatymuose, tradicijose, papročiuose, tapo įpročiu bei daugumos kasdienio gyvenimo dalimi, vaidina natūralų reguliatorių socialiniuose ir tarpasmeniniuose santykiuose². Bet reformuojamoje visuomenėje, kada sunaikintos tam tikros taisyklės ir nėra net teoriškai nustatytų kitų, formuoti, aiškinti, ir

¹ Harre R. (1977). The ethogenic approach Advances in experimental social psychology. - NY.; L. Vol. 10. p. 291

² Lyng S., Franks D. (2002) Sociology and the Real World. USA Boston Rowman & Littlefield, p. 234.

taikyti normas yra labai sunki problema. Be abejo, Lietuvos visuomenė negali ilgai likti tokioje situacijoje. Pakankamai didelės dalies gyventojų deviantinis elgesys šiandien yra pavojingas šaliai.

Visais laikais visuomenė bandė šalinti nepageidaujamas žmonių veiklos formas. Metodai ir priemonės priklausė nuo socialinių ir ekonominių santykių, valdančiojo elito interesų. Socialinės "blogio" problemos visada pritraukdavo mokslininkų dėmesį. Filosofai ir teisininkai, gydytojai ir mokytojai, psichologai ir biologai nagrinėjo ir vertino įvairių rūšių socialines patologijas: nusikalstamumą, girtuokliavimą ir alkoholizmą, narkomaniją, prostituciją, savižudybės ir t.t. Sociologijoje buvo suformuluota speciali sociologijos teorija - socialinio deviantinio (iškreipto) elgesio ir socialinės kontrolės. Šiuolaikinė deviacijos analizė iš esmės grindžiama E. Durkheimo (David Émile Durkheim 1858-1917) darbais. Jis daug dėmesio skyrė deviacijos funkcijų tyrimams. Veikale „Sociologijos metodo taisyklės“, E. Durkheimas iškėlė hipotezę, kad "nusikaltimas yra normalus reiškinys, nes visuomenės be nusikaltimų nebūna"³. Deviacija yra susijusi su visuomeninėmis sąlygomis, kurios neretai būna nenormalios arba pataloginės. Deviacija yra kiekvienos visuomenės raiškos dalis. Ši paradoksaliai skambanti tezė apie deviaciją, kaip normą, E. Durkheimo buvo akcentuojama remiantis keliais būdais. Viena vertus, ši tezė turi statistinį argumentą: visos empiriškai žinomos visuomenės turi savo deviacijas, kurių lygmuo, beje, ilgai išlieka santykinai stabilus. Kyla natūralus klausimas, kodėl deviacija yra universalus reiškinys? E. Durkheimas, remdamasis bendresne funkcinė analize, iškėlė hipotezę, kad deviacija atlieka daugelį socialinių funkcijų. Perfrazuodamas Sokratą, jis bandė pagrįsti tezė, kad viena iš universaliųjų deviacijos funkcijų yra jos galimybė įspėti apie neišvengiamus visuomenės pokyčius: šiandieninės deviacijos yra rytdienos pasaulio ženklai. Tačiau radikali, besikeičiančios ir besiplečiančios deviacijos atlieka būtent šias funkcijas, nes jos teikia kitokią socialinio pasaulio viziją, kuri laipsniškai tampa vis realesne. 6-ame ir 7-ame dešimtmečiuose deviacijos tyrimai pasaulyje buvo viena iš produktyviausių, polemikos požiūriu, sociologijos temų. Vėliau diskusijos priblėso, dėmesys šiai problemai ėmė mažėti. Šiuo metu šis klausimas vėl pradėjo dominti mokslininkus, kadangi socialinių procesų dinamiškumas, dabartinė krizinė padėtis daugelyje visuomenės sričių neišvengiamai daro įtaką elgesio formų, kurios nukrypsta nuo normos, padidėjimui. Kartu su teigiamų deviacijų augimu (visuomenės politinio aktyvumo, ekonominio verslumo, mokslinės ir meninės kūrybos) sustiprėja neigiamas

³ Durkheim Émile (2001) Sociologijos metodo taisyklės. Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė. Vilnius, Vaga, p.37.

nuokrypis - nusikalstamumas dėl savanaudiškų tikslų, gyventojų alkoholizmas ir narkomanija, nepilnamečių nusikalstamumas, amoralumas. Auga piliečių socialinis pažeidžiamumas. Deviantinio elgesio specifika yra istoriškai kintama ir priklauso nuo tuo metu vyraujančių visuomenės socialinių normų. Bet kurios sistemos egzistavimas (fizinės, biologinės, socialinės) yra kintamas, dinamiškas, kuriam daro įtaką išsaugojimo ir tuo pačiu metu kaitos procesų vienybė. Deviacijos (negyvojoje gamtoje - fluktuacijos, gyvojoje - mutacijos) yra bendra forma, mechanizmas, kuris padeda gyvybinių funkcijų vystymuisi bet kurioje sistemoje. Kuo aukštesnio lygio organizacija, tuo dinamiškesnė sistema ir tuo didesni pokyčiai padeda ją išsaugoti.

Darbo aktualumą lemia mokslinių tyrimų apie socialinės deviacijas stoka. Mokslinėje literatūroje kol kas nėra išsamesnių studijų, analizuojančių šiuolaikinę deviantinio elgesio formų įtaką visuomenės vystymuisi. Todėl egzistuoja nuomonė, kad ši tema yra tiek aktuali, tiek dar nėra visapusiškai išanalizuota.

Straipsnio tikslas– apžvelgti deviantinio elgesio formas, nustatyti pagrindines nukrypimų priežastis, nurodyti problemos sprendimo būdus.

Tikslui pasiekti straipsnyje aptariamos pagrindinės deviantinio elgesio formos iš šiuolaikinės perspektyvos. Taip pat analizuojami teisės aktai, mokslinė literatūra bei statistiniai duomenys.

Tyrimo objektu pasirinkta Lietuvos visuomenės vystymosi raida.

Tyrimo metodai. Siekiant užsibrėžto tikslo, buvo taikyti konceptualus (sąvokinis) ir statistinis metodai. Taip pat naudojamos dispersinė, kontekstinė, priežastingumo, sisteminė analizės, lyginimo metodas, empiriniai tyrimai, anketavimas, dokumentų analizės metodas. Mokslinės literatūros analizės metodas leido atskleisti, įvertinti ir panaudoti tyrime kituose mokslinės literatūros šaltiniuose sukauptas naujausias mokslo žinias ir teoriškai pagrįsti atskirus teiginius. Taip pat buvo naudojamas apibendrinimo metodas.

DEVIANTINIS ELGESYS KAIP SOCIALINĖ DEVIACIJA

Deviantinis elgesys (kilęs iš lot. *deviatio* - vengimas) yra polideterminuotas reiškinys, atspindintis skirtingo lygmens kintamųjų dydžių sąveiką. Šiuos kintamuosius dydžius sudaro:

1) makrosocialiniai veiksniai, t.y. bendros socialinės, kultūrinės - etninės savybės, lemiančios bendriausius asmenybės socializacijos ypatumus;

2) socialiniai - psichologiniai veiksniai, apibrėžiantys asmenybę ir pripažintas elgesio normas artimiausioje aplinkoje, šeimoje, bendraamžių grupėje, išryškinantys vertybių sistemą bei kitų žmonių tarpasmeninių santykių pobūdį ir pan.;

3) individualūs asmenybės veiksniai, ženklinantys asmenybės savybes ar bruožus.

Nukrypstantis elgesys – tai natūrali žmogaus reakcija į išskylančius prieštaravimus visuomenėje tarp socialinio tikslo ir socialinių normų jam pasiekti. Deviantinis ir normatyvinis elgesys - du lygiaverčiai socialinio elgesio komponentai⁴. Normalios socialinės visuomenės raidai (sociogenezei plačiaja šio žodžio prasme) - deviantinis asmens elgesys yra ne mažiau svarbus, negu jo normatyvinis elgesys⁵.

Tam, kad suprastume, kas yra nukrypimas, reikia apibrėžti sąvoką "norma". Gamtos ir socialinių mokslų teorijoje norma – tai leistinas apribojimas siekiant išlaikyti ar pakeisti sistemą. Fizinėse ir biologinėse sistemose - tai leidžiami struktūriniai ir funkciniai pokyčiai, kurie padeda išsaugoti ir padeda vystyti objektą. Socialinės normos apibrėžia tam tikroje visuomenėje istoriškai susiklosčiusias asmenų, socialinių grupių ir visuomeninių organizacijų leidžiamo elgesio (leistino ar privalomo) ribas, leistina intervalą. Priešingai nuo natūralių fizinių ir biologinių procesų taisyklių, socialinės normos formuojasi protuose kaip adekvatus arba iškreiptas objektyvių visuomenės vystymosi taisyklių atspindys. Todėl atskirų individų elgesys arba natūraliai atitinka socialinės raidos įstatymus, arba kartais nepakankamai jiems adekvatus ir konfliktuoja dėl iškreiptų požiūrių - religinių, subjektyvų, mitologizuotų. Štai kodėl socialinės deviacijos gali turėti skirtingą reikšmę visuomenės plėtrai. Kūrybingos deviacijos atlieka svarbias pozityvias socialines funkcijas. Jos reikalingos tam, kad visuomenė būtų lanksti ir pasiruošusi keistis. Tokios deviacijos tarnauja kaip priemonė progresyvioms visuomenės vystymuisi, didina organizavimo lygmenį, padeda įveikti pasenusio, konservatyvaus ar reakcingo elgesio standartus. Tokios deviacijos išraiška yra kūrybingumas mokslo, technikos, meno ar socialinėje srityse. Neigiamos socialinės deviacijos yra asocialios ir gali sutrikdyti visa sistemą, kartais kenkia jos pamatams. Tai - nusikalstamumas, alkoholizmas, narkomanija, prostitucija ir savižudybės. Teigiamos ir neigiamos deviantinio elgesio ribos yra mobilios laiko ir erdvės atžvilgiu. Be to, vienu momentu egzistuoja įvairios "normatyvinės subkultūros" (mokslo bendruomenė, meno "bohema", narkomanų ir nusikaltėlių grupuotės). Sociologijoje yra keletas tendencijų, kurios paaiškina deviantinio elgesio priežastis. Pavyzdžiui, R. Mertonas (Robert Merton 1910-2003), naudodamas É.

⁴ Goodale M., Engle Merry S. (2007) The practice of human rights: tracking. Law between the global and the local. University Press

⁵ Lyng S. (2004) Crime, Edgework And Corporeal Transaction

Durkheimio iškeltą sąvokos „anomija“ koncepciją (visuomenės, kurioje senos normos ir vertybės neatitinka realių santykių ir naujos taisyklės dar nėra tvirtai nustatytos valstybės), deviantinio elgesio priežastį aiškina kaip nesuderinamumą tarp visuomenės numatytų tikslų ir priemonių, kuriais visuomenė siūlo jiems pasiekti. Dar viena, šiuolaikinės sociologijos koncepcija paaiškina, kad deviacijos šaltinis yra vyraujanti visuomenėje socialinė nelygybė, įvairių socialinių grupių esminiai skirtumai siekiant poreikius patenkinimo⁶. Galima pastebėti deviantinio elgesio bendrą taisyklę – tai yra patvarūs santykiai tarp įvairių deviacijos formų. Šie santykiai rodo, kad viena socialinės patologijos forma gali stiprinti kitą. Pavyzdžiui, alkoholio vartojimas didina chuliganizmo atvejų augimą. Kitais atvejais, priešingai, nustatyta atvirkštinė koreliacija (žmogžudysčių ir savižudybių lygis). Taip pat yra nustatyta visų nukrypimų priklausomybė nuo ekonominių, socialinių, demografinių, kultūrinių ir kitų veiksnių. Ypač aktuali ši problema tapo šiandien, kai visose viešojo gyvenimo sferose vyksta esminiai pokyčiai, devalvuojasi senos elgesio normos. Neatitikimas tarp lūkesčių ir realybės didina įtampą visuomenėje ir skatina asmens norą pakeisti savo elgsenos modelį ir peržengti nustatytas normas. Dažnai atjungdami kultūriniai saugikliai, ko pasiekoje silpsta visos socialinės kontrolės sistemos. Todėl socialiniuose santykiuose atsiranda tokie reiškiniai kaip nestabilumas, "tarpinės", "pereinamojo laikotarpio" ir kitos įvairių rūšių socialinės patologijos. Pagrindinis nestabilumo bruožas - socialinių ryšių atotrūkis, t.y. atsiranda spragos ekonominiuose, socialiniuose ir dvasiniuose santykiuose. Pirmoje eilėje prarandami ekonominiai ryšiai, bet jie savo ruožtu visų pirmausia ir užmezgami. Lėčiausiai atsigauja dvasinis ryšys, nes jis priklauso nuo požiūrių persvarstymo. Visuomenėje sumažėja socialinių lūkesčių ir socialinių poreikių lygis. Pagrindinis šių reiškinų šaltinis - visuomenėje didėjantis atviras ir užslėptas nedarbas. Dalis bedarbių, įtakojami pokyčių visuomenėje, kuriuos sukelia rinkos reformos, judės žemyn, iki pat socialinio dugno. Antra dalis - laipsniškai prisitaikys prie naujų realijų, atras naują socialinį statusą, kartu užmezgami nauji socialiniai santykiai arba gerėja jau esamų kokybė. Tokie asmenys užpildo naujas socialinės struktūros nišas ir pradeda aktyviau reikštis visuomenės gyvenime. Neigiamos socialinės deviacijos taip pat atsiranda dėl psichikos ligų, alkoholizmo, narkomanijos augimo, gyventojų genetinio fondo pablogėjimo.

Pastaraisiais metais išsiplėtė tokios socialinio parazitizmo formos kaip valkatavimas, elgetavimas ir prostitutacija. Šis nukrypimas yra pavojingas bet kokia forma. Pavyzdžiui,

⁶ Goodale M., Engle Merry S. (2007) The practice of human rights: tracking. Law between the global and the local. University Press

valkataujantys ir elgetaujantys asmenys, dažnai verčiasi ir narkotikų platinimu, vagia, padeda parduoti pavogtus daiktus.

1 lentelė. Deviantinio elgesio formų klasifikacija

Klasifikacijos kriterijai	Deviacijos formos
Pagal pažeistų normų tipą	Dorovės normų pažeidimas - prostitucija, profesionalus valkatavimas, elgetavimas. Teisės normų pažeidimas - nusikalstamumas. Seksualinių normų pažeidimas - seksualiniai nukrypimai.
Pagal deviacijos subjektus	Piliečiai ir pareigūnai (korupcija), skirtingos grupės pagal amžių (vaikai, nepilnamečiai), neformalios grupės (ekstremizmas), profesinės grupės, darbo kolektyvai, valstybė (terorizmas, agresija)
Pagal deviacijos mastą	Šalies vidaus taisyklių pažeidimai. Tarptautinių normų pažeidimas
Pagal deviacijos motyvą	Iš savanaudiškų paskatų. Agresyvių motyvų nukrypimai (kerštas, neapykanta, pavydas, priešiškus, panieka žmogui). Moraliniai ir pasyvūs nukrypimai dėl asmeninių ir socialinių problemų (alkoholizmas, savižudybės, narkomanija)
Pagal deviacijos tikslą	Reaktyvus (respondent) elgesys, sukeltas streso ar psichotrauminės situacijos (pabėgimas iš įkalinimo vietos, savižudybė). Žemas moralinis lygis (profesionalus elgetavimas bei valkatavimas, prostitucija). Patologinis polinkis, (alkoholizmas, seksualinis, narkomanija nukrypimas)

Dabartinėmis sąlygomis pagrindinės deviantinio elgesio formos yra nusikalstamumas, alkoholizmas, prostitucija, narkomanija. Kiekviena forma turi savo specifinius bruožus.

NUSIKALSTAMUMAS

Didelį indėlį į nusikaltimų sociologijos tyrimą įnešė prancūzų - belgų mokslininko L.A. Queteleto (Lambert-Adolph-Jacques Quetelet, 1796-1874) darbas - "Socialinė fizika" (1835). Remdamasis statistiniais duomenimis, Quetelet daro išvadą, kad bet kokia socialinė sistema reikalauja tam tikro nusikaltimų skaičiaus buvimo. Toliau tiriant nusikalstamumo problemas, atsiranda daugiau veiksnių, kurie įtakoja jo dinamiką. Tai apima: socialinį statusą, profesiją, išsilavinimą ir skurdą, kaip nepriklausomą faktorių. Nustatyta, kad ypatinga vaidmenį turi silpnas ar visai nutrukęs ryšis tarp asmens ir socialinės grupės. Taip vadinami Čikagos sociologijos mokyklos atstovai, 30-aisiais metais savo tyrimuose nustatė ryšį tarp nusikalstamumo lygio ir skirtingų miesto rajonų⁷. Nusikaltimų plėtra mūsų šalyje pagal pagrindinius rodiklius atitinka pasaulines tendencijas. Jai daro įtaką tokie reiškiniai kaip konkurencijos, nedarbo ir infliacijos atsiradimas po nepriklausomybės atkūrimo.

⁷ Harre R. (1977). The ethogenic approach Advances in experimental social psychology. - NY.; L.

Nusikalstamumas - tai žmonijos trūkumų atspindys, kurio iki šiol nė vienoje visuomenėje nepavyko visiškai panaikinti. Turėtume atsisakyti utopinių norų "visiškai sunaikinti" socialines patologijas, o verčiau stengtis tinkamai kontroliuoti jų lygį.

ADIKTYVUS ELGESYS

Adikcija – tai psichologinio pavergimo procesas, kai tampama priklausomu nuo tam tikro elgesio⁸. Iki šiol sociologijoje adikcijos problema yra mažai ištirta. Tuo tarpu, be šio reiškinio suvokimo sunku analizuoti priklausomybės mechanizmo atsiradimo alkoholiui, narkotikams ir kitoms destruktivaus elgesio formoms. Adikcijos elgesio esmė yra bandymas pakeisti savo psichikos būklę vartojant tam tikras medžiagas arba sutelkiant dėmesį į tam tikrus dalykus ar veiklą. Prisitaikymą prie tokios medžiagos vartojimo proceso lydi stiprių emocijų išsivystymas, kuris pradeda kontroliuoti žmogaus gyvenimą, atima norą kovoti su adikcija. Tokia elgesio forma yra būdinga žmonėms, turintiems mažą tolerancijos lygį psichologiniams sunkumams, nemokantiems prisitaikyti prie sparčiai besikeičiančių gyvenimo aplinkybių, ieškančiu būdų greičiau ir lengviau pasiekti psichofiziologinį komfortą. Tokie žmonės suvokia adikciją, kaip galimybę pabėgti nuo realaus gyvenimo, o atitrūkti nuo realybės padeda narkotikai, alkoholis, tabakas, azartiniai žaidimai (įskaitant kompiuterinius), ilgas klausymasis ritmingos muzikos arba pilnas pasinerimas į bet kokios veiklos sritį, atsisakant gyvybiškai svarbių žmogaus pareigų. Adiktyvus elgesys formuojasi palaipsniui, t.y. nukrypimo pradžia yra susijusi su intensyviu ūminiu psichinės būklės pasikeitimu po tam tikros medžiagos vartojimo arba tam tikro veiksmo atlikimo. Asmuo suvokia, kad gali tam tikru būdu pakeisti savo psichinę būklę, patirti džiaugsmo ar ekstazės jausmą. Toliau formuojasi stabilus noras vartuoti adiktyvines priemones. Sunki gyvenimo situaciją, psichologinis diskomfortas provokuoja priklausomybės reakciją. Palaipsniui toks elgesys tampa įprastu būdu reaguoti į realaus gyvenimo iššūkius. Tuo pat metu, formuojasi kita asmenybė, kuri išstumia ir sunaikina senąją. Šį procesą lydi vidinė kova, nerimo jausmas, asmenybės adikcija visiškai nulemia elgesį. Asmuo atitrūksta nuo visuomenės, jam sunku bendrauti su žmonėmis ne tik dėl psichologinių priežasčių, bet ir socialiniame lygyje, kas didina vienatvę. Deja, vienatvės ir nepilnavertiškumo jausmo įveikimas tampa įmanomu tik vartojant adiktyvines priemones, kurios sukelia priklausomybę.

⁸ Даулинг. С. Психология и лечение зависимого поведения. Москва. Стр. 183

ALKOHOLIZMAS

Alkoholizmas – chroniškas potraukis gerti alkoholinius gėrimus, psichinė ir fizinė priklausomybė nuo jų, sukelti įvairius psichinius ir somatinius sutrikimus⁹. Dešimtoje tarptautinėje ligų klasifikacijoje (TLK–10) neliko termino “alkoholizmas”, jį pakeitė formuluotė „psichikos ir elgesio sutrikimai vartojant alkoholį“¹⁰. Nuo senų laikų žmonija žinojo apie svaiginančius gėrimus. Jie buvo gaminami iš augalų ir jų vartojimas buvo religinių apeigų dalis. Senovės graikai statė vyno dievo Bachuso statulą šalia išminties deivės Minervos statulos, nors vėliau tarp juos įterpė vandens deivė Nimfą, galbūt manydami, kad vyną būtina atskiesti su vandeniu. Santykinai pigus būdas gauti stiprių alkoholinių gėrimų buvo išrastas XVI amžiuje. Ilgą laiką alkoholiniai gėrimai, ypač stiprus, daugumai žmonių buvo prabangą, jie buvo brangūs ir juos buvo sunku gauti. Radikalūs pokyčiai įvyko po to, kai buvo atrastas pramoninis būdas gaminti etanolį. Būtent šis atradimas paskatino masinį alkoholio vartojimą, ir XVIII amžiuje girtuokliavimas plačiai paplito Europos šalyse, pavyzdžiui, Anglijoje, Vokietijoje, Švedijoje ir kt.

Nacionalinės sveikatos tarybos atlikti sociologiniai tyrimai atskleidžia įdomius faktus. Vieną vertus, didžioji dauguma respondentų mano, kad girtuokliavimas - didelis blogis, kita vertus - didžioji dauguma vartoja alkoholį, kaip „visi kiti“, ir maždaug pusė iš jų nenorėtų turėti tarp draugų visiškai nevartojančio alkoholį žmogaus, o 1/3 respondentų pasijustų nuskriausti, jeigu atėjus į svečius, šeimininkas nepastatytų ant stalo svaigiųjų gėrimų. 40% respondentų mano, kad alkoholio vartojimas proto normos ribose yra nekenksmingas ir neturi įtakos jų veiksmingumui, kas penktas žmogus pripažįsta, kad nemato problemos girtam pasirodyti gatvėje, viešajame transporte, poilsio zonoje, jei tai nesukelia skandalų ar konfliktų. Faktiškai alkoholio vartojimas yra neatsėjama mūsų gyvenimo dalis, socialinių ritualų, oficialių ceremonijų, švenčių dalis, laisvalaikio leidimo būdas. Vis dėlto ši socialinė ir kultūrinė situacija visuomenei brangiai kainuoja. Pagal statistiką¹¹, 90% chuliganizmo atvejų, 90% išžagimų sunkinančiomis aplinkybėmis yra susiję su girtumu. Žmogžudystės, apipilėjimai, plėšikavimai, sunkius kūno sužalojimus 70% atvejų padarė asmenys, apsvaigę nuo alkoholio, apie 50% visų skyrybų taip pat yra susiję su alkoholizmu¹².

Nagrinėjant situaciją dėl alkoholio vartojimo paplitimo visuomenėje, kaip taisyklė, naudojami tokie sociologiniai rodikliai – pirma, alkoholio vartojimo kiekis vienam šalies

⁹ Tarptautiniu žodžiu žodynas. (2012)

¹⁰ Tarptautinės statistinės ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacijos dešimtasys pataisytas ir papildytas leidimas TLK-10-AM (2008).

¹¹ Lietuvos statistikos departamentas (2012). Alkoholio vartojimas ir padariniai 2011 m.

¹² Lietuvos statistikos departamentas (2012). Alkoholio vartojimas ir padariniai 2011 m.

gyventojui ir vartojimo struktūra, antra, žmonių elgesys, kuris yra alkoholio vartojimo pasekmė, ir, trečia, žalos, kurią sukelia girtuokliavimas, poveikis ekonomikai ir visuomenei bei tokio žalos mastas (dydis). Atliekant tiriamąjį darbą, alkoholio vartojimo rodiklis yra naudingas tik kartu su duomenimis apie vartojimo struktūrą, taip pat turėtų būti atsižvelgiama į visą eilę faktorių, pavyzdžiui, vartojimo trukmę ir reguliarumą, ar alkoholis vartojamas kartu su maistu ar be jo. Svarbūs duomenys yra alkoholio vartojimo pasiskirstymas tarp vyrų ir moterų, pagal amžių ir kitus socialinius - demografinius požymius. Vertinant situaciją su alkoholio vartojimu, yra išskiriami trys alkoholio vartojimo modeliai: vyno, alaus ir degtinės. Šie modeliai susiklostė istoriškai ir pasireiškia kaip skirtingų tautų alkoholio vartojimo tradicijos. Vyno modelis populiarus tokiose šalyse kaip Prancūzija, Italija, Portugalija, Armėnija, Gruzija, Moldova. Jis pasireiškia reguliaru silpno vyno vartojimu pietų ir vakarienių metu. Palyginti tolygiai alkoholis vartojamas paskirstytas ir tarp skirtingų gyventojų grupių. Šiam modeliui yra būdingas labai aukštas suminis visų alkoholinių gėrimų vartojimas (Prancūzijoje - 14,2 litro gryno alkoholio vienam žmogui per metus Italijoje - 13,9 litro, Lietuvoje – 11,9)¹³.

Degtinės modelis tradiciškai dominuoja Lenkijos, Rusijos, Suomijos, Švedijos ir kitose šalyse, kai stiprėji alkoholiniai gėrimai sudaro beveik pusę arba daugiau viso alkoholio suvartojimo. Šiam modeliui būdingas didelis netolygus alkoholio vartojimo pasiskirstymas tarp gyventojų grupių, išsiskiriamas asocialių elementų egzistavimas, t.y. asmenys, kurie sąmoningai ir dažnai vartoja alkoholį siekiant apsvaigti. Degtinės modelio šalis suvartoja pastebimai mažiau bendro alkoholio kiekio vienam gyventojui per metus, negu vyno modelio šalis, bet dažnai turi ne mažiau neigiamų alkoholio vartojimo pasekmių. Alaus modelis yra panašus į vyno modelį pagal bendro alkoholio vartojimo kiekį ir užima vidurinę poziciją. Todėl alkoholio vartojimo lygis, tik netiesiogiai atspindi šalies girtuokliavimo laipsnį. Be to, šiandien pastebima nacionalinės alkoholio vartojimo specifikos erozija. Lietuvoje padidėjusio suvartoto alaus ir vyno bendras alkoholio kiekis, deja, yra nesusijęs su stiprių alkoholinių gėrimų vartojimo sumažėjimu. Iš tiesų, degtinės vartojimą papildoma mažiau koncentruoti alkoholiniai gėrimai. Visuomenė kovojo prieš alkoholio vartojimą dviem kryptimis. Pirma, ribojo alkoholinių gėrimų gamybą ir pardavimą, nustatydamo aukštesnes alkoholio kainas, sugriežtindavo atsakomybę už draudimo ir apribojimo priemonių pažeidimus. Antra, visuomenė dėjo pastangas mažinti alkoholio potraukį, gerino socialines ir ekonomines gyvenimo sąlygas, skatino bendros kultūros ir dvasingumo augimą, skleidė subalansuotą

¹³ Valstybinis psichikos sveikatos centras. (2011). Priklausomybės ligų statistika.

informaciją apie alkoholio vartojimo keliamus pavojus, formavo nealkoholinio elgesio stereotipus. Kovoje su alkoholizmu buvo bandomas pilnas alkoholio draudimas, žinomas kaip "sausas įstatymas" (pvz. Anglija, JAV, Suomija, Rusija). Visos šalys nepasiekė savo tikslo, nes alkoholio buvimas - ne vienintelė arba pagrindinė priežastis, kodėl egzistuoja girtuokliavimas. Alkoholizmas yra sudėtinga problema, kuri apima ekonominius, socialinius, kultūrinius, psichologinius, demografinius, teisinius ir medicininius aspektus. Tik bendrai atsižvelgiant į visus šiuos aspektus, ši problema gali būti sėkmingai išspręsta.

NARKOMANIJA

Narkomanija – tai liguistas potraukis vartoti medžiagas (narkotikus), sukeliančius trumpalaikę pakilią nuotaiką¹⁴. Šiandien mes visi žinome žalingas asmeniui ir visuomenei narkotikų vartojimo pasekmes, taigi veiksmingos kontrolės problema išlieka opi. Sociologinių tyrimų rezultatai rodo, kad pagrindinės narkotikų vartojimo priežastys ir motyvai - malonumo troškimas, noras patirti euforijos pojūtį¹⁵. O kadangi daugelyje atvejų narkotikus vartotoja jauni žmonės, šiuos motyvus stiprina socialinis nebrandumas, nerūpestingumas, lengvabūdiškumas. Dauguma apklaustųjų narkotikų vartotojų (77,1% respondentų) buvo įtraukti į šį liūną kitų asmenų, daugiausia draugų, pažįstamų ar hedonistinės filosofijos atstovų¹⁶. Narkotikų vartojimas tarp jaunimo dažnai yra grupinio pobūdžio. Daugelis narkomanų, turinčių didelį priklausomybės stažą, vartoja narkotikus viešosiose erdvėse (gatvėse, stotyse, kavinėse, paplūdimyje), o kai kurie gali tai padaryti bet kurioje vietoje. Šiandien žmonės yra daug geriau informuoti apie pavojingas narkotikų vartojimo pasekmes. Dauguma narkomanų žino apie pavojų sveikatai ir kritiškai vertina savo priklausomybę: 12,2% iš jų mano, kad tai labai žalinga, 65,5% vertina neigiamai¹⁷. Nieko blogo nemato pradedantieji, ypač jauni hašišo rūkaliai, dažnai net puikuodamiesi savo elgesiu. Daugelis nepatyrusių žmonių klaidingai vertina po narkotikų vartojimo atsirandantį jaudulį, pakilią nuotaiką kaip teigiamą poveikį sveikatai. Bet tam tikrame fizinės ir psichinės degradacijos etape dauguma narkomanų aiškiai suvokia, kas jų laukia, bet, deja, jau nebegali atsikratyti šios priklausomybės. Kovoje su narkotikais gali padėti socialinio, ekonominio, kultūrinio pobūdžio priemonės. Tačiau, atsižvelgiant į narkomanijos specifiką, pirmenybė turi būti teikiama specialioms priemonėms - medicininėms, teisinėms ir t.t.

¹⁴ Tarptautiniu žodžiu žodynas. (2012)

¹⁵ Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas 2011

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat.

SUICIDAS (SAVIŽUDYBĖ)

Suicidas (savižudybė) - tai sąmoningas savo gyvenimo nutraukimas, mirtis, ištinkanti tyčia save sužalojus. Prancūzų sociologas E. Durkheimas analizavo savižudybių statistiką ir nustatė: kad ir kokie įvairūs ir nepakartojami būtų savižudžių motyvai, bet savižudžių skaičius, jų augimo ir mažėjimo bendros tendencijos kiekvienoje šalyje kartojasi ir kinta veikiamos išimtinai socialinių veiksnių. Savižudybė nėra vienalytis reiškiny, nes galima išskirti įvairius savižudybių tipus pagal motyvaciją, pagal žmogaus suvokimą, kad toks poelgis, kuriam jis ryžtasi, tikrai kelia grėsmę jo gyvybei. Savižudybė - tai ne veiksmas, o procesas, kurio metu žmogus patiria vis augantį streso lygį, didėjantį emocinį skausmą, jausmų ir minčių sumaištį ir nuolat mažėjantį gebėjimą įveikti krizę.

Savižudybių priežastys gali būti labai įvairios:

- 1) dauguma sociologų nurodo pavasario ir rudens sezonų savižudybių pikus;
- 2) kai kurie mokslininkai mano, kad savižudybių padažnėja dėl saulės aktyvumo. Prieš įvykdydami suicidinį veiksma daug žmonių buvo alkoholinės intoksikacijos būsenos, kai kurie alkoholį naudojo pirmą kartą, „kad būtų lengviau“;
- 3) dalį žmonių paskatina žudyti sunkios materialinės sąlygos, darbo netekimas, nepalankūs tarpusavio santykiai: fizinis smurtas, seksualinė prievarta, psichologinis spaudimas;
- 4) kita savižudybių priežastis yra psichologiniai asmens ypatumai, dėl kurių net ir kasdienė problema atrodo „katastrofa“. Konfliktai darbe, buityje, šeimoje, tėvų ir vaikų, vaikų ir pedagogų nesutarimai, kai jaunuoliai mano esą nesuprasti, nemylimi atstumti;
- 5) savižudybės priežastis taip pat gali būti: psichikos liga ir psichozę;
- 6) vienišumas;
- 7) nusivylimas meile;
- 8) beviltiškos somatinės ligos;
- 9) jausmas, kad gyvenimas yra beprasmis, drąsos trūkumas savo gyvenimą pradėti iš naujo.

Savižudybių pasekmės:

- 1) savižudybė - „užkrečiama“. Viena savižudybė gali skatinti kitas savižudybes;
- 2) trauma, šokas, sutrikdyta dvasinė pusiausvyra. Kartais būna sunku susitaikyti ar suprasti artimo žmogaus savižudybę (ypač vaikams), todėl išsivysto psichologiniai sutrikimai.

Savižudybė - sudėtinga problema, kuri neturi kokios nors vienintelės priežasties ar paaiškinimo. Ją dažniausiai sukelia biologinių, genetinių, psichologinių, kultūrinių bei aplinkos veiksnių visuma. didesnės dalies savižudybių vis dėlto galima išvengti. Tėvai, mokytojai ir visi suaugusieji turėtų daugiau laiko skirti vaikams, jų problemoms. Jau vien tik

parodytas dėmesys gali vėl žmogui suteikti jėgų gyventi ir spręsti problemas kitokiu būdu. Svarbiausia yra noras padėti, nes visuomenė, būdama budri ir stebėdama aplinkinių elgesį, gali išvengti didelės nelaimės.

PROSTITUCIJA

Tarptautinių žodžių žodyne *prostitucija* (lot. *prostituo* – „viešai išstatau“) yra apibūdinama kaip „nesantuokiniai lytiniai santykiai už materialų atlyginimą, be dvasinio ryšio, sukeltas klientui lytinį pasitenkinimą ir slopinantys lytinius poreikius“¹⁸. Prostituciją galima apibūdinti kaip profesiją, kurios pagrindinis tikslas – parduoti savo paslaugas ir už tai gauti pelną. Vis dėlto prostitucija yra ne tik ekonominis, bet ir kultūrinis bei socialinis reiškinys, apimantis švietimo, socialinio, ekonominio, medicininio, teisinio, politinio lygmens aspektus bei turintis galias socialines priežastis¹⁹.

Tai, kad prostitucija yra sudėtinga problema, apimanti daugelį visuomeninio gyvenimo sričių, rodo ir daugiasluksnė, prostituciją sąlygojančių, veiksnių sudėtis:

- ekonominiai - socialiniai veiksniai – tai sunki ekonominė padėtis, augantis nedarbas, skurdas bei socialinių garantijų stoka;
- kultūriniai-vertybiniai veiksniai – pasikeitusi, iškreipta vertybių samprata, visuomenės dorovės, moralinių įsitikinimų nuosmukis, alkoholizmas bei narkomanija;
- švietimo – išsilavinimo lygio nuosmukis (privalomas tik 10 klasių pagrindinis išsilavinimas, didelis vaikų, nelankančių mokyklą, skaičius), nepakankamas jaunimo švietimas;
- neigiama visuomenės informavimo priemonių įtaka – atvira prostitucijos paslaugų reklama, nepakankama „antiprostitucinė“ propaganda;
- komerciniai – „lengvas“, gerai apmokamas darbas;
- teisiniai – nepilnai veikiantys įstatymai, reglamentuojantys kovą su prostitucija, teisiniai barjerai aukoms.

Atsižvelgiant į pateiktas skirtingas, prostituciją sąlygojančias, priežastis galima teigti, kad tai – kompleksinis reiškinys. Skiriasi ne tik prostitucijai įtaką darantys veiksniai, bet ir jos tipai bei mastai. Prostitucija – tai ištisa pramonė, kurioje moterų ir vaikų kūnai yra

¹⁸ Tarptautiniu žodžiu žodynas. (2012)

¹⁹ Bazylevas I., Žekonis R. (2003) Prekybos žmonėmis prevencija ir kontrolė Lietuvoje. Vilnius: S.Smironovo individuali įmonė, p. 79.

parduodami ir perkami seksualiniam išnaudojimui²⁰. Neretai naudojama įvairių rūšių prievarta. Lietuvoje į prostitucija yra įtraukiami tūkstančiai moterų ir merginų. Didžioji dauguma patenka dėl skurdo, prievartos šeimoje, dėl patirtų psichologinių traumų. Prostitucija visais laikais, nepaisant visuomenės nepritrimo, buvo pelningas verslas, toks jis išlieka ir dabar. Daugelyje šalių visuomenės požiūris į prostituciją skiriasi. Be to, šis požiūris per šimtmečius keitėsi. Sociologai skiria tris kintamuosius dydžius, kurie lemia visuomenės požiūrį į prostituciją:

- 1) klientų požiūris į prostitučių praktiką;
- 2) pajamų gaunamų iš prostitucijos naudojimas;
- 3) prostitučių veiklos derinimas su visuomenei labiau priimtiniu socialiniu elgesiu.

Svarbiausios legalaus ar nelegalaus prostitucijos verslo priežastys yra ekonominės, nes prostitucija sparčiai auga tose šalyse, kuriose trūksta darbo vietų moterims; tai patvirtina ir prostitučių migracija iš skurdžių šalių į turtingas. Vidaus reikalų ministerijos ekspertai konstatuoja keletą tiesioginių priežasčių, dėl kurių moterys užsiima prostitucija: 15 proc. verčiasi prostitucija, kad galėtų „gražiai ir linksmai gyventi“, 15 proc. – iš smalsumo, 13 proc. – nenorėdamos dirbti, 11 proc. – norėdamos papildomai užsidirbti²¹. Be to, reikia susitaikyti ir su ta mintimi, kad jeigu nebūtų paklausos tokiai paslaugai, tai nebūtų ir prostitucijos. Tad prostitucija gyvuos tol, kol visuomenėje bus vyrų, kurie mokės už šią paslaugą²². Yra ir kita šio reiškimo pusė: visada buvo moterų, kurios pasirinkdavo ir pasirenka šį gyvenimo kelią, verčiamos ne vien ekonominės būtinybės (nors atidžiau pažiūrėjus, galima teigti, kad prostitucija – vis dėlto labiau ekonominis reiškinys). Kaip socialinė problema, ji gali būti traktuojama be galo įvairiai: tiek ją apibrėžiant, tiek ieškant adekvačių prevencinių programų strategijų. Kaip jau buvo ne kartą minėta, prostitucijos fenomenas yra įvairių socialinių-ekonominių procesų pasekmė, susijusi su prekyba žmonėmis, tarptautine migracija, skurdu, moterų užimtumo ir lygių galimybių problemomis, organizuotu nusikalstamumu, narkomanija, AIDS. Sekso industrijos raidą galime sieti su laisvosios rinkos plėtra, visuomenės liberalizacija ir vartojimo kultūra. Akivaizdu, jog problema reikalauja platesnio požiūrio, t.y. jai spręsti būtinos kompleksinės prevencijos programos, apimančios švietimo, socialinių-ekonominių, medicininių, teisinių, mokslinių ir kitokių nacionalinio ir tarptautinio lygmens priemones.

²⁰ Biekša L., (2012) Tyrimo „Nacionalinio pranešėjo prekybai žmonėmis instituto įgyvendinimas Lietuvoje“ galutinė ataskaita.

²¹ Ten pat

²² Ruškus J., Mažeikienė N. (2005). Prekybos moterimis ir prostitucijos aukų rehabilitacija ir reintegracija Lietuvoje: padėties analizė ir galimybių modeliavimas. Socialinis darbas Nr. 4 (2). Šiauliai: ŠU leidykla. p. 107.

PAAUGLIŲ DEVIANTINIO ELGESIO YPATUMAI

Paauglių deviantinis elgesys nesutampa su suaugusiųjų deviantinio elgesio modeliu. Nusikaltėliai pažeidžia visuotinai pripažintas elgesio normas jiems turint specifinę vertybių sistemą, prieštaraujančią oficialiai patvirtintoms arba visuotinai pripažintoms elgesio normoms. Todėl profesionali nusikaltimų analizė remiasi asocialių subkultūrų teorija. Tačiau, atsižvelgiant į nepilnamečių deviantinį elgesį, toks požiūris ne visada pateisinamas. Norint paaiškinti šiuos reiškinius galima remtis neutralizavimo teorija, kurios esmė yra tai, kad nusikaltimą padaręs paauglys stengiasi neutralizuoti visuotinai pripažintas elgesio normas. Kitaip tariant, paauglys yra linkęs nesąmoningai pateisinti savo veiksmus, rasti lengvinančių aplinkybių ir net bando rasti racionalumo požymius juose. Pavyzdžiui, apklausų rezultatai rodo, kad dauguma paauglių savo nusikaltimų priežastis išvelgia išorės aplinkybėse (kalta aplinka, gyvenimas, t.t.), ketvirtadalis respondentų įsitikinę, kad toje pačioje situacijoje kiekvienas būtų pasielgęs analogiškai. Taip pat apklausa parodė, kad paaugliai neadekvačiai įvertina padarytą žalą.

Be to, dažnai naudojamas "kaltintojo pasmerkimo" metodas (o kas yra teisėjas!), aukos egzistavimo neigimas (pvz. „pati kalta!“), apeliacija į svarbesnius įsipareigojimus (pvz. „negalėjau palikti savo draugų“, „neturėjau teisės parodyti savo baimę“ ir kt.). Visa tai rodo nesugebėjimą įsijausti į kito vaidmenį ar užjausti. Deja, šį požiūrį į savo elgesį didžiąja dalimi lemia teisinės praktikos ir teisinio švietimo ypatumai, dažnai formuodami nepilnamečių iškreiptą supratimą apie jų nebaudžiamumą. Visa tai kelia nerimą, nes šiandien matyti įvairių formų deviantinio elgesio „jaunėjimo“ tendencija. Paauglių tarpe atsirado naujų nusikalstamumo formų, pavyzdžiui turto prievartavimas (reketas). Šalyje daugėja jaunų alkoholikų ir narkomanų. 14-17 metų amžiaus moksleivių apklausos parodė, kad 52,8% apklaustųjų pakankamai dažnai vartoja alkoholį, 10,2% bent kartą gyvenime bandė narkotikus, o 9,8% respondentų – bandė toksines medžiagas²³. Faktiškai kas dešimtas rizikuoja tapti lėtinių alkoholiku, narkomanu arba toksikomanu. Iš esmės visų paauglių elgesio nukrypimus lemia nepakankamai išvystyti socialiniai ir kultūriniai poreikiai, dvasinis skurdas, susvetimėjimas.

SOCIALINIO POVEIKIO PRIEMONĖS

Socialinės kontrolės sąvoka apima visą spektrą priemonių ir metodų, siekiant eliminuoti arba minimizuoti nepageidaujamų (iškreiptų) elgesio formų pasireiškimą visuomenėje.

²³ Valstybinis psichikos sveikatos centras. (2011). Priklausomybės ligų statistika.

Pagrindiniai socialinės kontrolės mechanizmai:

1) neformali kontrolė vykdoma iš išorės, t.y. socialinėse grupėse, naudojant socialinį spaudimą, taikant sankcijas ir bausmės;

2) vidaus kontrolė, susijusi su socialinių normų ir vertybių internalizacija (iš aplinkos gaunamų visuomeninių vertybių, principų, normų perėmimas, laikymas savomis);

3) netiesioginė kontrolė, kurią sukelia identifikacija su referentine įstatymus gerbiančia grupe. Identifikacijos objektais dažnai yra garsūs, populiarūs žmonės, turintys didelį autoritetą visuomenėje;

Galima taip apibrėžti socialinės kontrolės strategijos kryptis:

- pavojingiausių socialinės patologijos formų keitimas į naudingas visuomenei ir/arba neutralias;

- socialinės veiklos nukreipimas visuomenės aprobuota ir/ar neutralia kryptimi,

- legalizavimas, t.y. baudžiamojo ar administracinio persekiojimo už „nusikaltimus be aukų“ (pvz. homoseksualumas, prostitucija, valkatavimas, alkoholio, narkotikų vartojimas) atsisakymas;

- socialinės paramos tarnybų (pvz. savižudybių prevencijos, narkologijos, gerontologijos) steigimas,

- asmenų, kurie atsiduria už socialinės struktūros ribų readaptacija (pagalba žmogui prisitaikyti prie kintančių gyvenimo sąlygų) ir resocializacija (asmens socialinio statuso ir vertybinių orientacijų grąžinimas kryptingomis socialinėmis, pedagoginėmis, psichologinėmis, ugdymo ar kitomis priemonėmis siekiant integruoti asmenį į visuomenę);

- įkalinimo vietų režimo liberalizavimas ir demokratizavimas;

- besąlygiškas mirties bausmės panaikinimas.

Visuomenėje vis dar stipriai tikima, kad griežtos represinės priemonės yra geriausias būdas atsikratyti šių reiškinių, nors patirtis visame pasaulyje liudija, jog griežtos sankcijos yra neefektyvios.

DEVIANTINIS ELGESYS: NAUDA AR ŽALA?

Tęsiant straipsnio mintį, svarbu išnagrinėti deviantinį elgesį socio sinergetinės paradigmos pagrindu. Yra daug teorijų, kurios paaiškina deviacijų atsiradimą ir pobūdį. Gana išsamų vaizdą apie jas suteikia N. Smelser (Neil Joseph *Smelser* 1930) darbai. Tačiau šis autorius neatkreipė dėmesį į socialinį - psichologinį metodą. Tuo tarpu socialinių nukrypimų koncepcijos autorius R. Hare (*Robert D. Hare* 1934) ir savanoriško rizikingo elgesio teorijos

autorius S. Lyng (Stephen Lyng 1990) skyrė nemažai dėmesio socialiniam - psichologiniam deviacijų aspektui. Toks socialinis - psichologinis požiūris leidžia pažvelgti į gilius lemiančius deviantinio elgesio atsiradimą veiksnių motyvus, objektyviau suprasti socialinės raidos mechanizmą, bando atsakyti į tokius klausimus:

- a) kodėl dažniausiai deviantinis elgesys išorės stebėtojiui atrodo kaip agresijos aktas;
- b) kodėl šiuolaikinėmis sąlygomis, vis daugiau žmonių sąmoningai rizikuoja, ir tai būdinga bet kokiai deviacijai;
- c) kaip deviantinis elgesys atrodo stebint devianto akimis, kokias vertybės jis randa savo veiksmuose.

Socialinių psichologų moksliniai tyrimai rodo, kad deviantinis ir normatyvinis elgesys - du lygiaverčiai socialinio elgesio komponentai. Deviantinis elgesys – tai sudėtingas visuomenės ir žmogaus sąmonės sąveikos proceso rezultatas. Nors deviacijos dažnai yra nukreiptos įveikti frustraciją (nemaloni, įtempta emocinė būsena, atsirandanti dėl tikro arba tik numanomo negalėjimo patenkinti kokio nors poreikio, realizuoti tikslo, įveikti sunkumus), deviantinis elgesys apima ne tik norą sunaikinti, bet ir energijos (fizinės ir psichinės), reikalingos įgyvendinti savo planą, koncentraciją. Tokį elgesį visada lydi tam tikro laipsnio rizika, bet nebūtinai destruktivaus pobūdžio. Tai priklauso, visų pirma, nuo žmogaus mokėjimo reaguoti į naujai kylančius iššūkius: konstruktyviai ar destruktiviai, ir, antra - nuo to, kaip visuomenė skatina socialinius, inovacinius kūrybinius asmens veiksmus. Būtina skirti dviejų tipų deviantinį elgesį: kūrybingą ir destruktivų. Deviantinio elgesio destruktivi kryptis - tai žmogaus ar asmenų grupės socialiniai veiksmai, kurie nukrypsta nuo dominuojančių visuomenėje (atskiroje socialinėje grupėje) socialinių - kultūrinių normų, socialinio vaidmens bendrųjų taisyklių įgyvendinimo, kurie sulėtina visuomenės plėtros tempą, sunaikina asmens ir visos visuomenės potencialą. Asocialus nuokrypis negali būti identifikuotas tik su nusikalstamumu. Nusikalstamumas – baudžiamas įstatymais uždraustas elgesys, yra tik viena deviantinio elgesio forma.

„Kūrybingos“ deviacijos (socialinės inovacijos, naujovės) - yra socialiai reikšmingi žmogaus veiksmų nukrypimai nuo visuotinai pripažintų elgesio normų, kurie nustato pažangiausias, evoliucinius visuomenės vystymosi vektorius. Kadangi bet koks nukrypimas iš pradžių gimsta atskiro individo sąmonėje, ir įgyvendinamas per jo veiksmus, tai dar kartą patvirtina, kad socialinės raidos varomoji jėga yra pats žmogus, tiksliau juo vidinis konfliktas, kylantis renkantis tą ar kitą elgesio formą. Kiekvienas nuokrypis tuo pačiu yra ir destruktivus ir konstruktyvus, todėl visuomenės evoliucijos procesui svarbu, kuri sudedamoji dalis

dominuoja. Pozityvūs nukrypimai įkvepia visuomenės progresą, didina juos organizavimo lygį, padeda įveikti pasenusius, konservatyvius elgesio standartus. „Kūrybingą“ nuokrypį visuomenė turėtų vertinti kaip visiškai normalų gyvenimo reiškinį, nes bet koks tobuliausias įstatymas negali numatyti visų kasdienių situacijų įvairovės. Įstatymo tobulumo lygis yra santykinis, nes visuomenė nuolat keičiasi. Todėl laikui bėgant keičiasi socialiniai idealai (vertybės), lūkesčiai, visuotinai pripažintos taisyklės, normos, o taip pat ir deviantinio elgesio kriterijai. Tuo atveju, kai vienoks ar kitoks nuokrypis įgyja ilgalaikį ir pastovų charakterį ir tampa daugeliui žmonių elgesio norma, visuomenė privalo peržiūrėti principus, kurie skatina pažeidinėti taisykles arba įvertinti socialines normas sutinkamai su pasikeitusiu daugumos asmenų elgesiu. Pastaruoju atveju, elgesys kuris buvo laikomas kaip deviantinis, tampa nauja norma. Siekiant, kad destruktivus nuokrypis plačiai nepasklistų, būtina:

- a) plėsti teisėtus būdus pasiekti sėkmę ir judėti socialiniais laiptais aukštyn;
- b) laikytis socialinės lygybės prieš įstatymą;
- c) nuolat tobulinti teisės aktus atsižvelgiant į naujas socialines realijas;
- g) siekti, kad bausmė būtų adekvati nusikaltimui.

Visuma šių veiksmų padės sumažinti socialinę įtampą bei visuomenės kriminalizaciją. Ir tuomet tokią visuomenę galima pavadinti teisine ir demokratine.

Kadangi bet koks deviantinis elgesys - yra deviacija nuo visuotinai pripažintų, patvirtintų praktikoje elgesio standartų, jis visada turi nenuspėjamumo, neapibrėžtumo, galimo pavojaus elementų. Todėl nuokrypis ir rizika – yra neatsėjami socialinės mutacijos dalykai. Rizikos lygis - tai siena, linija skirianti chaosą ir tvarką, inovacijas ir nusistovėjusias elgesio formas. Kuo mažesnė ši rizika, tuo labiau galima nuspėti žmogaus elgesį. Šiuolaikinės visuomenės ypatumas – vis daugiau žmonių yra priversti rizikuoti, nes socialinė padėtis didina nežinomų, neįprastų situacijų kiekį. Dabartinė socialinės psichologijos raida rodo, kad deviantinis elgesys vis dažniau tampa iš esmės racionali. Pagrindinis skirtumas tarp deviantų, rizikuojančių sąmoningai, ir avantiūristų – pirmieji vadovaujasi profesionalumu, remiasi ne tikėjimu likimu ar laimingu atveju, o žiniomis ir kūrybine intuicija. Deviantinis elgesys yra susijęs su rizika, jis skatina asmens savęs aktualizavimą, savirealizaciją ir savęs gerbimą. Tokį elgesį pasirenka žmonės, kurie neturi jokių teisinių galimybių savirealizacijai esamoje socialinėje hierarchijoje, kurių individualumas yra nuslopintas, frustruojanti energija yra užblokuota. Jie nemano, kad visuotinai pripažintos normos yra natūralios ir teisingos, nes negali kilti karjeros laiptais, teisėtai pakeisti savo socialinį statusą. Visa tai neišvengiamai sukelia jų vidinį konfliktą. Pagrindinės šiuolaikinių motyvacinių konfliktų priežastys yra ne

instinktyvūs, o socialiniai veiksniai. Statistika rodo, kad tik 15% motyvacinių konfliktų turi seksualinį pagrindą, likusieji – priskirtini prie socialinės kilmės²⁴. Didžiausia vertybė – prigimtines natūralios žmogaus teisės.

IŠVADOS

Visuomenės reakcija į vieną ar kitą deviacijos formą turėtų priklausyti nuo pažeistų socialinių normų: bendrų žmogaus, rasinių, klasinių, grupinių ar kitų. Kuo aukštesnio lygio socialinės normos yra pažeidžiamos, tuo ryžtingesnių veiksmų turi imtis valstybė.

Kuo žemesnio lygio socialinės normos yra pažeidžiamos, tuo daugiau dėmesio reikėtų skirti neformalioms socialinės kontrolės priemonėms (socialinis paskatinimas arba papeikimas ir t.t.).

Kuo sudėtingesnė visuomenės socialinė struktūra, tuo įvairesnės turi būti socialinės kontrolės formos.

Kuo demokratiškesnė visuomenė, tuo daugiau dėmesio turėtų būti skiriama ne išorės socialinei kontrolei, o asmens vidaus savikontrolei.

LITERATŪRA

1. Bazylevas I., Žekonis R. (2003) Prekybos žmonėmis prevencija ir kontrolė Lietuvoje. Vilnius: S.Smirnovo individuali įmonė, p. 79.
2. Biekša L., (2012) Tyrimo „Nacionalinio pranešėjo prekybai žmonėmis instituto įgyvendinimas Lietuvoje“ galutinė ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt/bylos/LESSED%20projekto/Dokumentai/galutine%20ataskaita%20%282012-06-28%29.pdf>. (žiūrėta 2012 - 07 -20).
3. Durkheim Émile (2001) Sociologijos metodo taisyklės. Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė. Vilnius, Vaga, p.37.
4. Lietuvos statistikos departamentas (2012). Alkoholio vartojimas ir padariniai 2011 m. <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3210106&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=6455&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=> (žiūrėta 2012 - 08 -20).
5. Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas 2011 <http://www3.lrs.lt/docs2/PZACLURH.PDF> (žiūrėta 2012-09-03).
6. Ruškus J., Mažeikienė N. (2005). Prekybos moterimis ir prostitucijos aukų rehabilitacija ir reintegracija Lietuvoje: padėties analizė ir galimybių modeliavimas. Socialinis darbas Nr. 4 (2). Šiauliai: ŠU leidykla, p. 107.
7. Valstybinis psichikos sveikatos centras. (2011). Priklausomybės ligų statistika. http://www.vpsc.lt/index.php?option=com_content&view=category&id=11&Itemid=22 (žiūrėta 2012-10-00).
8. Tarptautinės statistinės ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacijos dešimtasys pataisytas ir papildytas leidimas TLK-10-AM (2008).

²⁴ Lietuvos statistikos departamentas (2012). Alkoholio vartojimas ir padariniai 2011 m.

- <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/ivadas.html> (žiūrėta 2012 - 08 -22).
9. Tarptautiniu žodžiu žodynas. (2012) www.tzz.lt. (žiūrėta 2012 - 09 -23).
 10. Harre R. (1977). The ethogenic approach Advances in experimenal social psychology. - NY.; L. Vol. 10. p. 291.
 11. Lyng S., Franks D. (2002) Sociology and the Real World. USA Boston Rowman & Littlefield, p. 234.
 12. Lyng S. (2004) Crime, Edgework And Corporeal Transaction
<http://tcr.sagepub.com/content/8/3/359> (žiūrėta 2012-08-22)
 13. Goodale M., Engle Merry S. (2007) The practice of human rights: tracking. Law between the global and the local. University Press. Prieiga per internetą:
http://www.google.lt/books?hl=en&lr=&id=4Tbrf8OoK4wC&oi=fnd&pg=PR1&dq=5.%09+Brown+J.+%282004%29+Global+Human+Trafficking:+An+International+Human+Rights+or+Law+Enforcement+Struggle%3F&ots=FYQ8Odli0E&sig=GEy8eKhlo6H5B4dJr_JRKYYOxJA&edir_esc=y#v=onepage&q&f=false. (žiūrėta 2012-05-12).
 14. Даулинг. С. Психология и лечение зависимого поведения. Москва.
<http://www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=487> (žiūrėta 2012-08-22).

DEVIANT BEHAVIOR AS A SOCIAL DEVIANCE

Viacheslav Chirgin^{*}
Mykolas Romeris University

Summary

Throughout history, society tried to remove unwanted forms of human activity. Methods and tools depended on the social and economic relations, the interests of the ruling elite. Social problems always attracted the attention of scientists. Philosophers and lawyers, doctors and teachers, psychologists, and biologists have examined and evaluated the various types of social pathology. An individual's behavior either naturally meets the laws of social development, or sometimes it is not adequate enough and provide distorted views on the conflict - religious, subjective and mythologized. Therefore, social deviance can have different meanings in society. Positive deviance serves as a tool for progressive development of the society, increases the level of the organization, helping to overcome the outdated, conservative or reactionary behavior standards. Along with the positive deviance growth (e.g. public political activity, economic entrepreneurship, scientific and artistic creativity), worsens the negative deviation - crime based on sordid motives, alcoholism and drug addiction, juvenile delinquency, immorality. Also citizens' social vulnerability grows along. The article deals with derogating from the rules behavior, attempts to explain the conditions and factors that lead to this social phenomenon.

Keywords: deviant behavior, social deviance and social control.

Viačeslav Čigrin* Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Valstybės sienos apsaugos katedros lektorius
Edukologija

Viacheslav Chirgin* Lecturer at Mykolas Romeris University Faculty of Public Security Department of State Border
Protection. Education